

**ІСТОРИЯ
МЕНТАЛЬНОСТІ
ІДЕНТИЧНОСТІ**

IV

Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття

**HISTORIA
MENTALNOŚĆ
TOŻSAMOŚĆ**

IV

Pamięć społeczna Ukraińców i Polaków w okresie kształtowania się ich świadomości narodowej (wiek XIX i pierwsza połowa XX)

Львівський національний університет імені Івана Франка
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Жешувський університет імені Королеви Ядвіги

ІСТОРИЯ – МЕНТАЛЬНІСТЬ – ІДЕНТИЧНІСТЬ

IV

*Історична пам'ять українців і поляків у період формування
національної свідомості в XIX – першій половині XX століття*

Коллективна монографія за редакцією
ЛЕОНІДА ЗАШКІЛЬНЯКА
ЙОАННИ ПІСУЛІНЬСЬКОЇ
ПАВЛА СЕРЖЕНГІ

HISTORIA – MENTALNOŚĆ – TOŻSAMOŚĆ

IV

*Pamięć społeczna Ukraińców i Polaków w okresie kształtowania
się ich świadomości narodowej (wiek XIX i pierwsza połowa XX)*

Praca zbiorowa pod redakcją
LEONIDA ZASZKILNIAKA
JOANNY PISULIŃSKIEJ
PAWŁA SIERŻĘGI

Львів

ПАІС
Видавництво Львів
2011

УДК 930.1(438+477)“18/19”

ББК Т1(4П)5/6+Т1(4Ук)5/6

1907

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор *Володимир Трофимович*
доктор історичних наук, професор *Михайло Глушко*

**Видання здійснено за підтримки
Посольства Республіки Польща в Україні**

Коллективну монографію видано в авторській редакції

Рекомендовано Вченою радою
історичного факультету Львівського національного університету
імені Івана Франка 17 березня 2011 р. (протокол № 6)

1907 Історія – ментальність – ідентичність. Випуск IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття: колективна монографія / за ред. Леоніда Зашкільняка, Йоанни Пісулінської, Павла Серженги. – Львів: ПАІС, 2011. – 536 с.

ISBN 978-966-1585-65-1

У книзі, підготовленій учасниками міжнародного науково-дослідного проекту “Історія–ментальність–ідентичність. Місце і роль історії та істориків в житті українського і польського народів в XIX і XX століттях”, вчені України і Польщі подали результати своїх досліджень проблематики взаємодії історичної думки та науки із соціальною пам'яттю в період формування національної свідомості українців і поляків в XIX і XX століттях. У центрі уваги дослідників знаходяться найрізноманітніші аспекти впливу історичних знань на суспільну свідомість представників двох сусідніх народів у змінюваних суспільних обставинах націє- і державотворення за останні два століття.

Призначена для науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, журналістів, політиків.

ББК Т1(4П)5/6+Т1(4Ук)5/6

ISBN 978-966-1585-65-1

© Леонід Зашкільняк, 2011
© ПАІС, 2011

ЗМІСТ / TREŚĆ / CONTENTS

Передмова / Przedmowa / Preface (Леонід Зашкільняк)	
<i>Частина 1. Історична пам'ять як явище суспільної свідомості і шлях її трансформації / Zbiorowa pamięć jako zjawisko społecznej świadomości i drogi jej transformacji / Historical memory as phenomenon of social consciousness and ways of its transformation</i>	
Леонід Зашкільняк (Львів). Історична пам'ять і соціальні функції історії в сучасному світі / Pamięć zbiorowa i społeczne funkcje historii we współczesnym świecie / Historical memory and social functions of history in contemporary world	
Єжи Матерійці (Жешув). Колективна пам'ять як предмет історичних досліджень / Pamięć zbiorowa jako przedmiot badań historycznych / Collective memory as the subject of historical studies	
Вікторія Середа (Львів). Соціальна пам'ять і проблеми націєтворення в сучасній Україні / Społeczna pamięć i problemy kształtowania się narodu we współczesnej Ukrainie / Social memory and problems of nation-formation in contemporary Ukraine	
Рафал Стобці (Лодзь). Колективна / соціальна пам'ять і супутні їй контексти / Pamięć zbiorowa / społeczna i towarzyszące jej konteksty / Collective / social memory in contexts	
Ірина Колесник (Київ). Історична пам'ять та історіографія: архетипи взаємодії / Pamięć zbiorowa i historiografia: archetypy współdziałania / Historical memory and historiography: archetypes of interaction	
<i>Частина 2. Роль історіографії в конструюванні образів минулого українців і поляків / Rola historiografii w konstruowaniu tożsamości Ukraińców i Polaków / Historiography role in identity construction of Ukrainian and Poles</i>	6
Алла Киридон (Київ). Маски пам'яті в умовах трансформації суспільства / Maski pamięci w warunkach transformacji społeczeństwa / Masks memory in transforming society	6
Володимир Ващенко (Дніпропетровськ). “Пам'ять історика”: обмежувальні структури історичного часу та способи їх презентації у текстах Михайла Грушевського / “Pamięć historyka”: ograniczające struktury historycznego czasu i sposoby ich prezentacji w tekstach Mychajła Hruszewskiego / “Memory of the historian”: restrictive structures of historical time and ways of their presentation in Mychajlo Hrushevs'ky's texts	7

УЯВЛЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКИХ ГРОМАДІВЦІВ ПРО ГАЛИЧИНУ ТА ЇЇ НАСЕЛЕННЯ (1860–1880-ТІ РОКИ)

XIX століття трактується в сучасній історіографії як період “національного народження”, формування модерної української нації. Концептуальні засади українського “національного відродження” логічно вписуються в трьохфазну модель, вироблену чеським істориком М. Грохом для “недержавних” народів у XIX ст., що набула популярності останнім часом. Відповідно до цієї схеми, у розвитку національних рухів виділяють три фази чи стадії: 1) “А” – “збирання спадщини”, наукова; 2) “В” – організаційна або культурна, період активізації національної свідомості; 3) “С” – політична¹. Схема М. Гроха стала своєрідною азбукою для дослідників національних рухів у східноєвропейському регіоні². В українському варіанті особливістю “національного відродження” (націєтворення) було перебування етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою двох імперій – Російської, що охоплювала близько 85 % етнічної території, та Австрійської (Австро-Угорської). Характер відносин між двома українськими суспільствами (точніше, їхніми національними елітами) – одне з ключових питань історії України XIX ст.³ Провідну роль у “національному пробудженні” відіграла інтелігенція, що вдавалася до поширення в масах національної свідомості⁴. Цікавою і малодослідженою проблемою історіографії є уявлення про Галичину та її населення в діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів.

Гуртки-громади виникли в Наддніпрянській Україні⁵ (Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові, Катеринославі) на зламі 1860–1870-х років після невеликої

¹ M. Hroch, *Male narody Europy. Perspektywa historyczna* / Przekład G. Pańko, Wrocław, Warszawa, Kraków 2008, s. 9.

² Див.: Я. Грицак, *Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*, Київ 2004, с. 53; *Нариси з історії українського національного руху* / Відп. ред. В.Г. Сарбей, Київ 1994, с. 161, 162; О. Реєнт, *Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.)*, Київ 2003, с. 12, 13 та ін.

³ М. Мудрий, *Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2002, вип. 37, част. 1, с. 497, 498.

⁴ П.-Р. Магочій, *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Ужгород 1994, с. 10.

⁵ Наддніпрянська Україна – етнічні українські землі, що перебували в XIX – на початку XX ст. під владою Російської імперії.

перерви, спричиненої розгромом Кирило-Мефодіївського товариства та урядовою реакцією. Центром національного руху став Санкт-Петербург, де було створено українофільську громаду, згуртовану навколо редакції літературно-наукового місячника “Основа”. Загальна чисельність членів громад у 1860–1880-х роках водночас не перевищувала кількох сотень осіб. Громадівці поставили за мету утвердження української національної ідеї просвітницькими заходами: видавали для поширення серед простолюду книжки українською мовою (власті називали її “наріччям”), заснували понад сто недільних шкіл для навчання неписьменних дорослих обабіч Дніпра тощо. Громадівський рух на Наддніпрянщині сучасний український дослідник С. Світленко ідентифікує з терміном “українське народолюбство”¹. Поряд із поміркованим крилом, так званими “старими громадами”, “культурниками”, в національному русі 1870-х років сформувалася соціально-політична течія з досить виразним радикально-демократичним спрямуванням, лідерами обох течій були історики: “старих” – В. Антонович, “молодих” – М. Драгоманов. “Молоді громадівці”, “політики” працювали не лише з метою утвердження національної свідомості простого народу, а й цікавилися популярними тоді в Європі соціалістичними теоріями².

Наддніпрянські громадівці в контексті своєї діяльності звернули увагу на півдавстрійську Галичину. Особливу роль в утвердженні української національної самосвідомості галицьких русинів та їх єдності з російськими “малоросами” як частинами “соборної” нації в пореформений період відіграли три видатні громадські діячі – П. Куліш, М. Драгоманов і М. Грушевський. І. Франко з цього приводу влучно писав про “представників трьох різних поколінь” у розвитку українофільства в Галичині, вплив яких поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-их роках XIX ст. домінував вплив Куліша, у 70-их і 80-их – Драгоманова, а в 90-их – Грушевського. На думку І. Франка, перший напрям був формально національним (його можна б назвати національно-культурницьким. – І.Р.), другий – радикально-соціальним і третій – національно-радикальним³.

П. Куліш став рушієм українофільського руху в півдавстрійській Галичині в 1860-х роках (аж до 1872 р.)⁴. Уперше він побував у Львові на початку червня 1858 р., де особисто познайомився з Я. Головацьким, з яким у нього зав’язалися контакти через листування, обмін літературою (до розриву в 1867 р., коли галичанин переїхав до Росії)⁵. До П. Куліша в Галичину приїжджало кілька ви-

домих діячів на ниві українознавства: П. Лукашевич у 1839 р. (автор збірки “Малоросійськія и червонорусськія народныя думы и песни”, що вперше містила записи українського фольклору по обидва боки Збруча; поряд з українськими думами й піснями, що були записані на Полтавщині, друкувалися галицькі пісні, запозичені головним чином зі збірника поляка Вацлава з Олеська 1833 р.)¹, І. Срезневський у 1842 р. (упорядник альманаху “Запорожская старина”)², М. Маркевич у 1857 р. (автор 5-томного видання “Исторія Малороссіи”)³. Однак до появи громадівського руху серед українських діячів під Росією не існувало чіткого територіального “уявлення” України, був брак відомостей про Галичину. Так, П. Лукашевич вважав, що етнічна самотність колишньої Гетьманщини козацьких часів була втрачена назавжди, опубліковані в його збірці пісні “есть уже мертвыя для Малороссіянъ”⁴.

Серед російських учених першим особисто познайомився з Галичиною уродженець Харкова П. Кеппен у 1822 р. Метою його поїздки було збирання матеріалів про “руську” мову (“о нарѣчійхъ русняскихъ”) і встановлення меж її поширення та вживання в Галичині. Характерно, що він пізніше писав: *Въ Бродахъ я забывалъ, что нахожусь за границей [...] крестьяне говорили по малоросійски [...] Есть нѣкоторая разница между малоросійскимъ языкомъ и такъ называемымъ руснякскимъ, однако небольшая...*⁵. Крім того, до Галичини двічі – в 1835 і 1842 рр. – приїжджав російський історик М. Погодін, що був прихильником слов’янофільської концепції, виступав за активну участь Росії у житті слов’янських народів із метою їх звільнення з-під західних впливів.

П. Куліш публікувався у львівській періодиці першої половини 1860-х років – як у народовських часописах “Вечерниці” й “Мета”, так і в русофільській газеті “Слово”, залучав наддніпрянських авторів до друку в Галичині. Він висунув думку про можливість використання галицької преси як трибуни для українських письменників Наддніпрянщини. Протягом червня – початку жовтня 1867 р. Кулішеві зв’язки з галичанами вступили в напружену стадію, коли у львівській пресі навколо його постаті розгорілася гаряча полеміка, в яку втрутилися навіть російські видання. По суті, це було свідченням зростаючих розкоджень між галицькими народовцями і русофілами (москвофілами), що посилювалися після відомої заяви на сторінках “Слова” влітку 1866 р. про мовно-культурну

¹ С. І. Світленко, *Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії*, Дніпропетровськ 1999, с. 178, 179.

² *З історії кийської української громади. Промова П. Житецького на Шевченкових роковинах (З його посмертних паперів)*, “Записки НТШ”, Львів 1913, т. 116, с. 183.

³ І. Франко, *Українці*, [в:] Його ж, *Зібрання творів у 50-ти т.*, Київ 1984, т. 41, с. 189.

¹ К. Студинський, *Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47 / Відбитка з XI і XII т. збірника фільологічної секції НТШ*, Львів 1909, с. LI, LI.

² *Путевыя письма Измаила Срезневскаго из славянскихъ земель. 1839–1842. С приложеніемъ карты*, Санкт-Петербург 1895, с. 321.

³ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62*, [в:] *Збірник фільологічної секції НТШ*, Львів 1905, с. 367, 368.

⁴ *Див.: І. Райківський, Питання етнічної єдності Галичини й Наддніпрянської України а*

едність руського населення краю з усіма “русскими”. 1867–1871 роки стали періодом зближення і плідної співпраці П. Куліша з народовцями (О. Партицьким, А. Вахнянином, братами Барвінськими та ін.), яким він матеріально і своїми працями допомагав видавати єдиний на той час загальноукраїнський часопис “Правда”, що виходив у Львові з квітня 1867 р.¹

На початку 1870-х років своєрідну естафету в модерному українському самоусвідомленні галичан у П. Куліша перейняв М. Драгоманов. Інтерес М. Драгоманова до Галичини проявився ще в кінці 60-х років, його перша стаття про “Галицько-руський театр” була надрукована в російській пресі 1867 р.² Відтоді він передавав літературу галичанам, надсилав рукописи для публікації у львівському народовському часописі “Правда”, 1871 р. в австрійській столиці особисто познайомився з членами віденської “Січі” – “руського” студентського товариства. Як писав у своїх “Австро-руських споминах”, у розмовах з січовиками виявилось, що для них наша Україна сама в собі і у відносинах до Росії terra incognita (земля неznана. – І.Р.)³.

М. Драгоманов спрямував зусилля на поширення в Галичині ідей “громадівського соціалізму”, що знайшли підтримку серед представників молодшого покоління інтелігенції – І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького та ін. Під час поїздки до краю влітку 1873 і 1875 років, особливо після Емського указу 1876 р., у М. Драгоманова скристалізувалася думка про Галичину як притулок для збереження й розвитку українофільства, де в умовах конституційної Габсбурзької монархії існували можливості для вільного національного розвитку, на противагу антиукраїнській репресивній політиці царизму. М. Драгоманов вважав Галичину “єдиною країною”, де *українофільство [...] може стати серйозним громадським рухом, поки в Росії нема політичної волі, але без підмоги з російської України напевно щоб навіть формально-національний рух міг втриматися*⁴. За значну увагу до Галичини і громадського життя краян сучасники жартома називали його Михайлом Галицьким.

Уявлення про Галичину та її населення давала періодична преса наддніпрянських громадівців – журнали “Основа” (1861–1862 рр., виходив у Петербурзі) й “Киевская старина” (1882–1906 рр.)⁵ та газета “Киевский телеграф” (1875–1876 рр.). Уже в першому номері “Основи” містилася стаття, в якій було зроблено спробу систематизувати дані для створення “народописной карты Русинского народа”.

¹ Є. К. Нахлік, *Пантелеймон Куліш*, с.257, 307.

² М. П. Драгоманов, *Австро-руські спомини (1867–1877)*, [в:] Його ж, *Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т.*, Київ 1970, т. 2, с. 165.

³ Там само, с. 170, 171.

⁴ М. П. Драгоманов, *Австро-руські спомини*, с. 196.

⁵ Докл. див.: І. Райківський, *Галичина на сторінках літературно-наукового місячника “Основа” (1861–1862 рр.)*, [в:] *Українознавчі студії*, Івано-Франківськ 2005–2006, № 6-7, с. 300-308; Його ж, *Галичина на сторінках журналу “Киевская старина” (1882–1906 рр.)*, [в:] *Україна соборна. Зб. навк. статей*, вип. 2, с. 111–112.

Автор обстоював етнічну єдність русько-українського простору обабіч Збруча, писав, що *підавстрійські русини з жителями Наддніпрянщини “по происхождению, быту и языку, представляют одно племя...”*¹ Іншим разом у журналі писалося, що в Галичині вищі прошарки населення становлять поляки, в містах проживало також багато євреїв, тоді як прості селяни в більшості розмовляли *Южно-руским или Украинским языком. Страна, населенная Южноруссами (Украинцами, Малороссами) занимает часть Восточной Европы [...] Край этот [...] входит в состав двух государств: России и Австрии*².

Громадівці Наддніпрянщини зробили внесок у наукове обґрунтування української національної ідентичності в дусі шевченківської парадигми. Зокрема, про відмінність українців–“малоросів” як від великоросів, так і від поляків говорилося в статтях М. Костомарова “Правда москвичам о Руси” і “Правда полякам о Руси”. На сторінках “Основи” наголошувалося, що в політичному відношенні Південна Русь тісно пов’язана з Москвою, але за складом народного характеру є ближчою до Польщі³. *Пора, братья Поляки, – писав М. Костомаров, – сознать полное, совершенное отсутствие [...] всяких прав польской народности на наш южно-русский край; пора обращаться с нами, как с народом равным себе, уважать наше стремление к самостоятельному и независимому развитию наших народных сил*⁴. Водночас історик наголошував, що існує самобутня “народность Малорусская”, на відміну від “Великорусской – Московской народности”⁵.

“Основа” прихильно відгукнулася про вихід у світ львівської газети “Слово” в 1861 р., але в міру посилення проросійських тенденцій часопису ставлення наддніпрянських громадівців до літературної продукції русофілів погіршувалося. Макаронічне “язичіє” русофільських видань у Галичині більше нагадувало редакції “язык великорусских авторов псевдо-классической школы” XVIII ст.⁶ На запрошення видавців “Основи”, в журналі друкувалися статті⁷ про національне життя галицьких русинів, автором яких, найімовірніше, був Я. Головацький⁸. Непідписаний автор наголошував про етнічну єдність східних і західних “мало-

¹ М. Левченко, *Места жительства и местныя названия русинов в настоящее время*, “Основа”, Санкт-Петербург 1861, январь, с. 264, 265.

² И. М., *Краткое географическое обозрение края, населенного южнорусским (украинским или малороссийским) народом*, “Основа”, 1861, май, с. 39, 40.

³ О. Міллер, *Засвоюючи логіку націоналізму: ставлення владних кіл Імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II, “Україна модерна”*, Львів 1998, ч. 2-3, с. 83, 84.

⁴ Н. Костомаров, *Правда полякам о Руси (По поводу новой статьи в Revue Contemporaine)*, “Основа”, 1861, октябрь, с. 112.

⁵ Н. Костомаров, *Правда москвичам о Руси*, “Основа”, 1861, октябрь, с. 3, 6, 14.

⁶ А. П. ...кій, *Заметка о народном языке*, “Основа”, 1861, апрель, с. 25.

⁷ *Русины*, “Основа”, 1862, січень (январь), с. 78-80; *Русины въ 1848 году (Памяти Т. Г. Шевченка)*, “Основа”, квітень (апрель), с. 1-27; *Об отношениях Русинов к соседям*, “Основа”, май, с. 62-74.

русів” під владою сусідніх імперій обабіч Збруча: *В Австрії Южноруссы носят оффіціальное названіе Рутенов (Ruthenen – Русины), названіе Малороссіян, Малоруссов и Южноруссов употребляется там весьма редко; Поляки, живущіе в Галиціи, называют Южноруссов – Русняками (Rusniacy)*¹. Редакція “Основи” опублікувала бібліографічний покажчик галицько-руської літератури, упорядником якого був відомий бібліограф В. Межов. До списку увійшло 253 публікації “руською”, українською мовою в Галичині за 1837–1862 рр.², перелік, на жаль, неповний, що визнавав сам автор, через малодоступність місцевих видань. У передмові наголошувалося, що підавстрійські “русини – кровные братья наши”³. Чимало з публікацій “Основи” були передруковані в першій половині 1860-х років у народовських часописах Галичини “Вечерниці” і “Мета”, що сприяло посиленню інтересу до українського національного руху на Наддніпрянщині.

У газеті “Киевский телеграф”, у виданні якої провідну роль відіграли М. Драгоманов і його найближчі соратники (С. Подолинський, М. Зібер, Ф. Вовк), говорилося про національну єдність галичан із підросійськими “малоросами”. Редакція ознайомлювала читачів з особливостями політичного життя Галичини в циклі статей “Письма из Львова” і “Письма из Австрии”. Зокрема, з симпатією писалося про народовську течію і львівський часопис “Правда” – єдиний загальноукраїнський друкований орган “демократической партии”, що виходив з 1867 р. у Львові. Але з жалем говорилося про політичну слабкість народовців у 1870-х роках, серед яких, на думку редакції, бракувало яскравих лідерів, а народовське товариство “русских галичан” “Просвіта” не виявляло ознак життя (*нет в нем действительной истины, как нет и понимания своих конечных целей*)⁴. Водночас газета піддавала критиці традиційні в російській проурядовій пресі звинувачення народовської “партії” в підтримці з боку поляків, що нібито дають “деньги и субсидии на пропаганду украинофильства”. Самі поляки не вірили в національне самоствердження, “обособленіе Украины”⁵.

Редакція “Киевского телеграфа” висловлювала побоювання щодо проросійських тенденцій у національному розвитку галицьких русинів. Так, писалося про вузьку соціальну базу, переважання греко-католицьких священників у “всех здешних руссофильских обществ”, ігнорування “руссофилами истинно народных потребностей”⁶. На сторінках газети зверталася увага на важке соціально-економічне становище українського селянства в Галичині, що перебувало під гнітом польської шляхти та єврейського капіталу (*русинам долгое время фактически был воспреещен выход из состоянія невежества*), “традиції полонизма... все

еще живут и практикуются”¹. Публікуючи особисті враження від краєзнавчої мандрівки Галичиною, наддніпрянський автор (прихований під ініціалами С.П.) стверджував про єдність русько-українського простору. Галицьке село в Карпатах нагадувало автору мальовниче низькогір’я Подільської губернії на Правобережжі: *Украинская хата сохранилась почти в своей типичной приднепровской форме. Цікавими були спогади про розмову з гуцулом-заробітчанином, що розмовляв чистим українським языком, но гораздо оживленнее, чем говорят наши крестьяне*². Аналіз видавничої діяльності газети дає підстави стверджувати, що “Киевский телеграф” інформував про становище русинів Галичини крізь призму поглядів М. Драгоманова.

Історію й сучасне життя Галичини висвітлювали видавці журналу “Киевская старина”, програма якого передбачала ознайомлення наддніпрянських читачів із становищем українського (“южнорусского”) народу по обидва боки Збруча. З жалем говорилося, що *Русь Галицкая и Угорская утрачены нами из виду с тех пор, как очутились они за кордоном*³. Серед авторів журналу були галичани І. Франко, В. Гнатюк, Я. Головацький, Ю. Яворський (останні два – русофіли, що переїхали до Росії), буковинці О. Кобилянська та Ю. Федькович. Редакція “Киевской старины” обстоювала тезу про національну єдність Наддніпрянщини й Галичини. *Попробуйте переїхати из южной Руси за рубеж в Русь галицкую, – писав історик І. Линниченко, учень В. Антоновича, – зайдіте в сельскую хату и взгляните в народный облик [...] Те же родныя южно-русскія черты, тот же чистый и светлый народный говор, те же знакомыя песни, те же родныя преданія*⁴. Іншим разом писалося, що гуцули, жителі Карпат (“своего рода Запорожская Сечь в горах”), розмовляють “малорусским языком”, їхню мову названо говіркою української (“малоруської”). Для наддніпрянців необхідно кілька днів для ознайомлення з діалектом, щоб *понимать местную речь и самому быть понятным собеседниками. В сущности это дело нетрудное*⁵.

У центрі уваги авторів статей про Галичину були нерівноправні взаємини місцевих русинів-українців із поляками. Зокрема, говорилося про подібність структури населення в Галичині й на Правобережній Україні, де домінуючі позиції займала польська шляхта. Під австрійською владою з кінця XVIII ст. становище русько-українського населення дещо покращилося, проголошення конституційного устрою в Габсбурзькій монархії 1860-х років створило умови для того, щоб *обездоленный исторически русинский народ проснулся*”, “русини

¹ Щекотливое объясненіе с анонімом, “Киевский телеграф”, 1876, № 24, 25 февраля, с. 1.
² С. П., Путевыя заметки. От Львова до Песта, “Киевский телеграф”, 1876, № 63, 28 мая, с. 2.

³ Програма історичного журналу “Киевская старина”, [в:] М. Палієнко, “Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.), Київ 2005, с. 157, 158.

⁴ І. А. Линниченко, Научное значение западно-русской истории, “Киевская старина”, Київ 1880, с. 100.

¹ Русины, “Основа”, 1862, січень (январь), с. 79.

² Бібліографічний указатель галицько-руської літератури, составлений В.И. Межовым. Посвящается Я.Ф. Головацкому, “Основа”, 1862, червень (июнь), с. 104-139.

³ Там само, с. 104, 105.

⁴ Письмо из Львова, “Киевский телеграф”, 1876, № 21, 18 февраля, с. 2.

наконець стали твердо [...] на почве національного просвещенія. Водночас “національне відродження” галицьких русинів наштовхнулося на опір ворога українського народу все той же польської шляхты¹. Під час революції 1848 р. в Австрійській монархії, писав журнал, галицькі малороссы выступили на арену политической деятельности, как самостоятельный малорусский народ². Однак після поразки “весни народів” у Галичині набрала сили русофільська течія, частина місцевої інтелігенції, яка ще не прийшла, за словами журналу, “к ясному національному самосознанію”, захопилася за ідею “готового русскаго языка, как за спасательный якорь”. У львівській пресі в 1866 р. русофіли відкрито висунули гасло – “один народ – один язык (великорусский)”, “Киевская старина” назвала їх “quasi-великоруссами”³. Симпатії редакції були явно на боці народовців, українофільської орієнтації, зокрема з прихильністю писалося про діяльність народовських культурно-освітніх інституцій – “Просвіти”, Товариства ім. Шевченка у Львові. Характерно, що про народовську газету “Діло” (виходила з 1880 р.) було сказано, що це “самая серьезная и честная русинская газета”⁴. Щодо політичного товариства “Народна рада”, створеного народовцями 1885 р., то воно мало на меті “фактически предоставить русинам все те права, которыя признаются за ними в принципе” (на законодавчому рівні. – *І.Р.*), але “пока еще не выполняются”⁵.

Відомості про Галичину на сторінках “Киевской старины”, як і “Основи” та “Киевского телеграфа”, не були достатньо інформативними, свідчили про слабкість наддніпрянсько-галицьких зв’язків. Про це, зокрема, промовляє бібліографічний покажчик М. Комарова, що вийшов у Києві 1883 р. і вперше містив перелік творів нової української літератури, починаючи від “Енеїди” І. Котляревського. Однак галицькі видання не потрапили до покажчика, бо, за словами журналу, *при тех слабых литературных связях, которыя имеются в настоящее время с нашими закордонными братьями, нет возможности собрать данных о литературе в Галиции*⁶.

Характер зв’язків між Наддніпрянщиною і Галичиною, що були утруднені цензурними перешкодами, висвітлювали в спогадах відомі тогочасні українські діячі. В. Дорошенко згадував, що про становище Галичини мало хто знав “поза окремими одиницями”, в обхід Емського указу література надходила звіден поштою, причому нерегулярно⁷. *Не один український письменник із Росії не бачив навіть свого твору, друкованого у Галичині*, – писав учений і громадський

діяч, галичанин В. Гнатюк. Заборонену українську літературу, як правило, надсилали в Росію в конвертах, частинами, що тривало “місяцями, та й коштувало багато”¹. О. Кістяківський, один із лідерів Київської громади (“культурників”), висвітлював особисті враження від спілкування з галичанами у своєму щоденнику. На його думку, в краї існували дві політичні “партії”: органом однієї з них (“москвофільської”) було “Слово”, яке вбачало єдиний порятунок галичан у єднанні з Росією (“въ принятии ими общерусского языка, в присоединении их к России”); друга “партія” (“українофільська”) видавала часопис “Діло”, в якому закликала до самостійного національного розвитку, усвідомлення своєї окремішності від великоруського народу. З прихильністю писалося про галицьких народовців, видавану ними газету “Діло” О. Кістяківський передплатував з 1883 р., відколи, за його словами, *слежу за политикою и делами галицких малороссов*².

Серед наддніпрянських громадівців-українофілів існувало прихильне ставлення до народовської течії в Галичині, у пресі та спогадах писалося про суперництво місцевих русинів із поляками. Наддніпрянські громадівці пов’язували з Галичиною надії на розвиток національного руху в умовах російських цензурних обмежень (чинності антиукраїнських Валувського циркуляру 1863 р., Емського указу 1876 р.), тоді як галичани сподівалися на підтримку в боротьбі проти тотального наступу поляків і перетворення краю фактично на польську автономну провінцію Габсбурзької монархії, подолання русофільства на місцевому ґрунті. Ці два полюси створювали своєрідне “силове поле” для утвердження ідеї всеукраїнської національної єдності³. Однак у взаєминах між наддніпрянцями і галичанами нерідко траплялися суперечності, а то й відкриті конфлікти (згадаймо хоча б болочий розрив П. Куліша з галичанами на початку 1870-х років, непрості стосунки М. Драгоманова з І. Франком, не кажучи вже про його ідейних опонентів тощо), що можна було пояснити, зокрема, відмінностями в політичній культурі, умовах діяльності та ін. М. Грушевський, що після переїзду в 1894 р. до Львова відіграв особливу роль в українському самоусвідомленні галичан, навіть на початку ХХ ст. був змушений визнати небезпеку створення *за яких 20–30 літ [...] двох національностей на одній етнографічній основі, подібно як серби й хорвати*⁴.

Уявлення про Галичину як край, де проживала невід’ємна частина українського (“малоруського”) народу, давали праці наддніпрянських науковців. Крім істориків (уже згаданих М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова), вагомий внесок зробили дослідники фольклору й мови. *Українська етнографія стає*,

¹ Историческое значение базилианскаго ордена въ Галиціи и его настоящія отношенія, “Кіевская старина”, 1885, т. 13, с. 708.

² К вопросу о малорусском языке в Галичине, “Кіевская старина”, 1898, т. 62, с. 75.

³ Там само, с. 75–76.

⁴ В.Г-ко, Споминок про життя и діяльність Володимира Барвіньського. Львовь, 1884, “Кіевская старина”, 1884, т. 8, с. 489.

⁵ Стефан Качала (Некролог), “Кіевская старина”, 1889, т. 24, с. 505–506.

⁶ Бібліографія. Покажчик нової української літератури (1798–1883 р.). Зібрав М. Комаров, Київ 1883, “Кіевская старина”, 1883, т. 5, с. 867–868.

⁷ В. Дорошенко, Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. ХІХ в., “Наша Бать

М. Коцюбинський, Листи до Володимира Гнатюка / З передмовою і поясненнями В. Гнатюка, Львів 1914, с. 20.

¹ О. Ф. Кістяківський, Щоденник (1874–1885). У двох томах, Київ 1995, т. 2: 1880–1885, с. 414, 422, 423.

² М. Мудрий, Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей), “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2003, вип. 38, с. 141–142.

³ М. Грушевський, Галичина і Україна, [в:] Його ж, Твори: У 50-ти томах, т. 1: Серія

так би мовити, бойовою наукою надовго, майже на все XIX століття, – писав М. Грушевський. – Багатство народної словесності в очах українського суспільства є одним із головних моментів, який засвідчує цінність українського елементу, його права на розвиток і національну культуру¹. Так, відомий лексикограф та етнограф Ф. Піскунов опублікував у Києві двома виданнями (1873, 1882 рр.) “малоросійсько-червоноруський” словник, до якого увійшло понад 15 тис. слів, почерпнутих зі збірників народних пісень і творів нової української літератури. Упорядник зробив висновок, що українська мова (“южно-руській язык”) потребувала філологічної розробки, складалася з двох наріч – західного і східного. 1) “австрійсько-украинское или червонорусское галицкое”; 2) “русско-украинское или малоросійское”. Різниця між ними, за словами Ф. Піскунова, “самая незначительная во всех отношениях”².

Отже, в умовах масової неписьменності (навіть на початку XX ст. дві третини дітей шкільного віку в Наддніпрянській Україні не ходили до школи) уявлення про підавстрійську Галичину серед простолюду Наддніпрянщини залишалися спорадичними, неточними. Характерно, що О. Довженко у сценарії фільму “Зачарована Десна” згадував про свою розмову в дитинстві з батьком, який на питання “хто ми?” відповів: “Прості ми люди... Хахли (хохол – неважлива назва українця. – *І.Р.*), ті, що хліб обробляють, мужики...”³. Внаслідок відмови від соціальних, конфесійних, регіональних та інших самовизначень утверджувався сучасний етнонім “українець” (“український”), на другому етапі “національного відродження” (фаза “В”) формування модерної національної самосвідомості в масах стало заслугою наддніпрянських громадівців-українофілів. Вони завершили формування територіального “уявлення” України, утверджували належність галичан до єдиної української нації з характерними об’єктивними ознаками (мова, релігія, одяг, звичаї тощо). Звідси, виходячи з класичного означення націй як “уявлених спільнот” авторитетного фахівця з питань націоналістики Б. Андерсона, формувалося уявлення про українську національну самобутність.

Особливу роль в утвердженні наддніпрянсько-галицької єдності відіграли П. Куліш у 60 – на початку 70-х років і М. Драгоманов у середині 70 – 80-х роках XIX ст., а також лідери громадівського руху на Наддніпрянщині – В. Антонович, О. Кониський та ін. Відомості про Галичину та її населення під кутом зору єдності русько-українського простору давали наукові видання і преса громадівців – журнали “Основа” і “Киевская старина”, газета “Киевский телеграф”. Імпульси, що надходили з Наддніпрянщини (через поширення літератури, особисті контакти тощо), сприяли українському національному самоусвідомленню галицько-руського населення.

¹ М. Грушевський, *Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства*, “Український історик”, 1989, № 4, с. 61, 62.

² Ф. М. Піскунов, *Малоросійсько-червоноруський словарь живого и актоваго языка*, изд.

Ihor Rajkivskij (Ivano-Frankivs'k)

THE IDEA OF THE UKRAINIANS FROM ABOVE TWO SIDE OF THE DNIEPER (NADDNIPRYANSHCHYNA) ABOUT GALICIA AND ITS POPULATION (1860–1880)

Summary

The article reveals the beliefs of the adherents of the Ukrainian people, who acted in Naddnipyanshchyna under the power of Russian empire, regarding under Austrian Galicia (Halychyna) and its people. Special attention was paid to the issue of Galicia in the periodical press – journals “Osnova”, “Kievskaya Starina”, newspaper “Kievskiy Telegraph”, the information from the scientific works and memories of famous Ukrainians. The activity of Ukrainian intellectuals from Naddnipyanshchyna, namely P. Kulish, M. Drahomanov, M. Hrushevskiy and others, played the prominent role in the establishment of the idea of the national unity of Ukrainians at both sides of the Russian-Austrian border.